

## Consumer Rights in Elementary School Life Studies and Social Studies Textbooks

Yasemin Karaman Kepenekci<sup>1</sup> Meltem Ökdem<sup>2</sup>

**ABSTRACT.** The purpose of this study is to put forth to what extent the issues of the consumer rights have been given place in elementary school Life Studies and Social Studies student textbooks. Qualitative research method was preferred in the study and all the themes and the units of the textbooks were studied by use of the content analysis method. The analysis category was determined as “Consumer Rights”. This analysis category falls into three sub-categories within themselves as “The Rights before the Consumption”, “The Rights during the Consumption” and “The Rights after the Consumption”. Frequencies and percentages were used in the analysis of data. In all the textbooks, the topic of the “The Rights during the Consumption” was given the most places.

**Key Words:** Elementary school, Life Studies, Social studies, textbook, consumer rights

### SUMMARY

*Purpose and significance:* The purpose of this study is to put forth to what extent the issues of the consumer rights have been given place in elementary school 1<sup>st</sup>, 2<sup>nd</sup> and 3<sup>rd</sup> grades Life Studies (LS) student textbooks and 4<sup>th</sup>, 5<sup>th</sup>, 6<sup>th</sup> and 7<sup>th</sup> grades Social Studies (SS) student textbooks that are published and distributed to schools by the Ministry of National Education in the 2011-2012 educational year.

*Methods:* Qualitative research method was preferred in the study and all the themes and the units of elementary school Life Studies and Social Studies textbooks were studied by use of the content analysis method. In the research, the analysis category was determined as “Consumer Rights”. This analysis category falls into three sub-categories within themselves as “The Rights before the Consumption”, “The Rights during the Consumption” and “The Rights after the Consumption”. Frequencies and percentages were used in the analysis of data.

*Results:* In all the textbooks, the topic of the “The Rights during the Consumption” was given the most places. Besides, the expressions about the consumer rights were given most places in LS2 and LS3 textbooks among the Life Studies textbooks and SS4 textbook among the Social Studies textbooks.

*Discussion and Conclusions:* Consumption was seen as a mean to satisfy basic or vital necessities for many years. Over time it was transformed into an activity to meet the obligatory requirements of not only ordinary life but also modern life. Today, consumption has been not only a tool to eliminate the basic needs but also a goal itself. Therefore, today's society is also called “consumer society”. Due to the increase in consumption, to educate children to be a conscious consumer both in family and school from early ages is important. Indeed, elementary school Life Studies and Social Studies programs are prepared considering in the rights of consumers. At the end of this study, the issues of consumer rights have been given place (even if the rates are not close to each other) in all the Life Studies and Social Studies textbooks written in parallel to these courses programs have attracted attention. Especially it can be said that there are many expressions on the rights of consumers in SS4 textbook and it is an important tool in terms of consumer rights education. Although explanations about all the sub-categories of consumer rights in all the textbooks examined given place (except HB1), the expressions on “the rights during the consumption” is seen most. Because it was issued at a minimum level, it can be suggested that more explanations related to “The rights after the consumption” in Life Studies and Social Studies textbooks can be placed more. Because the rights after the consumption are the rights for more the elimination of consumers’ grievances and so making students more sensitive to this issue through the textbooks will be the right strategy. The families are of great importance in the education of children on consumer rights. It can be suggested that further research can be carried out on the level of families’ responsibilities on fulfilling to educate their children to become conscious consumers.

<sup>1</sup> Prof. Dr. Ankara University Faculty of Educational Sciences, [ykepenekci@hotmail.com](mailto:ykepenekci@hotmail.com)

<sup>2</sup> Dr. Hacettepe University, [meltemokdem@yahoo.com](mailto:meltemokdem@yahoo.com)

# İlköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Tüketici Hakları

Yasemin Karaman Kepenekci<sup>3</sup> Meltem Ökdem<sup>4</sup>

**ÖZ.** Bu çalışmanın amacı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2011-2012 Eğitim-Öğretim Yılında okutulmak üzere basılan ve okullara dağıtılan ilköğretim 1., 2. ve 3. sınıf Hayat Bilgisi (HB) öğrenci ders kitapları ile 4., 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler (SB) öğrenci ders kitaplarında tüketici hakları konusuna ne düzeyde yer verildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup ilköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarının tüm tema ve üniteleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada analiz kategorisi “Tüketici Hakları” olarak belirlenmiştir. Bu analiz kategorisi kendi içinde “Tüketim Öncesindeki Haklar”, “Tüketim Sırasındaki Haklar” ve “Tüketim Sonrasındaki Haklar” olarak üç alt kategoriye ayrılmıştır. Verilerin analizinde frekans ve yüzde kullanılmıştır. Ders kitaplarının tümünde tüketicilerin “Tüketim Sırasındaki Hakları” ile ilgili anlatımlara en fazla yer verildiği görülmüştür. Tüketici hakları ile ilgili anlatımlara Hayat Bilgisi ders kitapları içinde en fazla ve birbirine çok yakın oranlarda HB2 ve HB3 ders kitaplarında, Sosyal Bilgiler ders kitapları içinde ise en fazla SB4 ders kitabında yer verilmiştir.

**Anahtar Sözcükler:** İlköğretim, Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, ders kitabı, tüketici hakları

## GİRİŞ

Hızlı bir tüketimin yaşandığı günümüzde tüketicilerin korunmasına yönelik önlemlerin alınması da kaçınılmaz olmuştur. Aslında tüketicilerin korunması yeni bir durum değildir. Örneğin, sağlığa zararlı gıdaya, hatalı tartıya ve ölçülere karşı yasaklar Hammurabi Kanunlarından bu yana uygulanmaktadır. Avrupa’da tüketiciyi korumaya yönelik uygulamalar 15. ve 16. yüzyıllarda da bulunmaktadır. Ancak gerçek anlamda tüketiciyi korumaya yönelik çalışmalar 19. yüzyılda yaşanan sanayi devrimiyle birlikte başlamıştır. İnsanlar önceleri yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak üretmiş ama sanayinin gelişmesiyle üretim miktarı da artmış ve seri üretime geçiş başlamıştır. Kitlesele üretimde görülen bu artış tüketime de yansımıştır. Üreticilerin, bu üretimin tüketilmesi için çaba göstermesi de beraberinde pazarlama ve dağıtım ve tekniklerinin gelişmesine yol açmıştır. İlk üretim ilişkilerinde üreticinin karşılığında “alıcı” görülürken, üretimin niteliğinin ve niceliğinin artması ile üreticinin karşılığında “tüketici” görülmeye başlanmıştır. Sadece yaşamsal öneme sahip ihtiyaçların tüketilmesi faaliyetlerinden, zamanla çağdaşça yaşamın gerektirdiği tüketim faaliyetlerine ve en son olarak da tüketmek için tüketme faaliyetlerine doğru bir geçiş yaşanmıştır ki bu durum “tüketim toplumu” denilen günümüz toplumunu oluşturmuştur (Ankara Barosu Başkanlığı ve Tüketici Haklarını Koruma ve Rekabet Hukuku Komisyonu, 2000; Aslan, 2006).

Tüketicilerin istek ve şikâyetlerini bireysel olarak ilgililere duyurabilmeleri, haklarını koruyup geliştirmeleri zor olduğu için “tüketici örgütlenmesi” konusu gündeme gelmiştir. Tüketici hareketlerinin gelişiminin ilk örneği 1850’li yıllarda ABD’de kurulan tüketici kooperatifleridir. Çağdaş anlamda tüketici ve tüketici hakları kavramlarını ilk kez 1962 yılında ABD başkanı Kennedy dile getirmiştir. Avrupa’da bugünkü anlamda tüketici hakları hareketi de 20. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Teknolojideki hızlı gelişim sonucunda, tüketici çoğu zaman aldığı malın nasıl yapıldığı veya çalıştığı gibi noktaları bilmekte güçlük çekmektedir. Bu yüzden sadece kullanmayı öğrenerek, belli işi görmesi için belli bir malı satın almaktadır. Diğer taraftan satıcı da çoğu zaman sattığı malın özelliklerini, nasıl üretildiğini vb. bilmemektedir. Daha genel bir ifadeyle, üretim şeklindeki ve teknolojideki değişimler, tüketim toplumuna geçiş, reklam ve pazarlama tekniklerindeki gelişmeler, tüketiciyi esas almayan klasik kanunların tüketiciyi korumadaki yetersizlikleri gibi nedenler tüketicinin korunması için yasal düzenlemelerin yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda 20. yüzyılın başlarından itibaren tüketicinin korunması yönünde yasal düzenlemelerin oluşturulmaya başlandığı görülmektedir (Ankara Barosu Başkanlığı ve Tüketici Haklarını Koruma ve

<sup>3</sup> Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Yönetimi Ana Bilim Dalı, [ykenenekci@hotmail.com](mailto:ykenenekci@hotmail.com)

<sup>4</sup> Dr. Hacettepe Üniversitesi Öğretim Görevlisi, [meltmokdem@yahoo.com](mailto:meltmokdem@yahoo.com)

Rekabet Hukuku Komisyonu, 2000; Aslan, 2006). Ayrıca, 19. Yüzyıl medeni ve borçlar kanunlarının, sözleşmenin zayıf tarafını korumak konusundaki yetersizliği nedeniyle, 20. Yüzyıl'da bu kanunların yanı sıra "Tüketici Hukuku" diye bir hukuk branşı doğmuştur (Atamer, 2006). Tüketici hukuku çok yönlüdür; kamu hukuku alanına olduğu kadar özel hukuka kadar uzanan ve günümüzün ekonomik yaşamından piyasa düzenlemelerinden etkilenen karma bir yapısı vardır (İlhan, 2006)

Tüketicilerin korunmasına yönelik uluslararası düzeydeki yasal düzenlemelerin en dikkati çekenini Türkiye'nin de taraf olduğu 1985 tarihli "Birleşmiş Milletler Evrensel Tüketici Hakları Bildirgesi"dir. Bu Bildirge'ye göre dokuz temel ve evrensel tüketici hakkı vardır. Bunlar; "temel ihtiyaçların karşılanması hakkı", "sağlık ve güvenlik hakkı", "bilgi edinme hakkı", "eğitilme hakkı", "zararların giderilmesi hakkı", "sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı", "ekonomik çıkarların korunması hakkı", "seçme hakkı" ve "temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakkı"dır.

Türkiye'de tüketicilerin hakları ulusal düzeyde de korunmuştur. Cumhuriyet'in ilanından önceki yıllarda, doğrudan tüketicinin yararına olmasa da geleneğe dayalı mesleki kurallar düzenlenerek kamu düzenini ve dolayısıyla tüketiciyi korumak amaçlanmıştır. Loncaların ticaret ve esnafı bazı zorunlu kalıplara tabi kılmaları günümüzdeki mesleki kuruluşların aynı yöndeki mesleki etkinlikleri ile benzerlik göstermektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra ülkenin yeni savaştan çıkmış olmasından ve ülkedeki üretim biçiminden kaynaklanan nedenlerle tüketiciyi doğrudan koruyan düzenlemelere gidilememiştir. İlerleyen yıllarda ekonominin ve üretimin hem niteliğinin hem de niceliğinin değişmesiyle ve 1961 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik hakları kabul etmesiyle birlikte tüketicileri koruyan haklar da gündeme gelmeye başlamıştır (Ankara Barosu Başkanlığı ve Tüketici Haklarını Koruma ve Rekabet Hukuku Komisyonu, 2000).

1982 Anayasası'nın 172. maddesi ile tüketiciler açıkça anayasa güvencesi altına alınmıştır. Anayasa'nın "Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder" hükmü ile tüketicilerin korunmasını devlet organları üstlenmiştir. Tüketicilerin korunması hakkındaki bu anayasal hakkın yaşama geçmesi ise 23.02.1995 tarihli ve 4077 sayılı "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" (TKHK) ile olmuştur. Bu Kanun'da 14.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4822 sayılı Kanun ile birçok değişiklik yapılmıştır.

TKHK'nin 3. maddesinde tüketici tanımlanmıştır. Bu maddeye göre tüketici "bir mal veya hizmeti ticari ve mesleki olmayan amaçlarla edinen, kullanan ve yararlanan gerçek ve tüzel kişilere" denilmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, mal veya hizmeti her alıcı tüketici değildir; kişisel ihtiyaçları dışında belirli bir mesleğin yerine getirilmesi, edinilen malların üretimde kullanılması veya ticari olarak kullanılması gibi durumlar tüketici hakları kapsamında değerlendirilmemektedir. Gerçek veya tüzel bir kişinin tüketici sayılabilmesi için, bir mal veya hizmeti elde etmek için harcadığı paranın, o mal veya hizmetin kullanılmış veya tüketilmiş olması nedeniyle tekrar geri gelmemesi gerekir (Aslan, 2006). Bu kanuna göre satıcı "Kamu tüzel kişileri de dâhil olmak üzere ticari veya mesleki faaliyetleri kapsamında tüketiciye mal sunan gerçek veya tüzel kişileri", tüketici örgütleri ise "Tüketicinin korunması amacıyla kurulan dernek, vakıf veya bunların üst kuruluşlarını" ifade etmektedir (m. 3).

TKHK'nin tüketici kuruluşlarının düzenlendiği üçüncü kısmında ilk olarak "Tüketici Konseyi" ele alınmıştır. Buna göre "Tüketicinin sorunlarının, ihtiyaçlarının ve çıkarlarının korunmasına ilişkin gerekli tedbirleri araştırmak, sorunların evrensel tüketici hakları doğrultusunda çözülmesi için alınacak tedbirlerle, bu Kanunun uygulanmasına yönelik tedbirlere dair görüşleri, ilgili mercilerce öncelikle ele alınmak üzere iletmek amacıyla, Bakanlığın koordinatörlüğünde bir 'Tüketici Konseyi' kurulur" (m. 21). Ayrıca Kanun'un 22. maddesine göre, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, il ve ilçe merkezlerinde, bu Kanun'un uygulamasından doğan uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla en az bir tüketici sorunları hakem heyeti oluşturmakla görevlidir (m. 22) ve Kanun'un uygulanmasıyla ilgili olarak çıkacak her türlü ihtilaflara tüketici mahkemelerinde bakılır (m. 23).

4822 sayılı TKHK ile Türk hukuk sisteminde önemli bir boşluk kapatılarak, tüketicilerin hak ettikleri tarzda bir korumaya kavuşması sağlanmıştır. Ancak, rekabet ve pazarlama uygulamalarında küreselleşmenin ve teknolojinin neden olduğu baş döndürücü değişim ve yenilikler, tüketicinin korunması alanında da yeni bir takım düzenlemelerin gerekliliğini, örneğin tüketicinin internetle yapılan alışverişte korunmasını gündeme getirmektedir (Cengiz, 2007).

Tüketiciyi korumak amacıyla sivil toplum örgütleri de kurulabilmektedir. Bu örgütler, tüketicilerin çıkarlarını korumak amacıyla piyasa denetimi, malların laboratuvarlarda incelenmesi, fiyat ve kalite karşılaştırmaları gibi etkinliklerde bulunurlar. Yapmış oldukları çalışmaları tüketiciye kendi yayın organlarıyla duyurularıyla, tüketicinin bilgilendirilmesine ve eğitimine katkıda bulunurlar (Aslan, 2006).

Tüketicinin korunabilmesi için, onun hukuksal olarak korunmasını sağlamak yeterli değildir. Tüketicileri hakları konusunda eğitmek de gerekmektedir. Özellikle hak arama alışkanlığının hala yerleşmediği ülkemizde, tüketicilerin serbest piyasanın, herkesin her istediğini yapabileceği ve hatta başkalarını aldatabileceği bir piyasa olmadığı konusunda bilinçlendirilmeleri önemlidir. Nitekim serbest piyasanın da doğruluk dürüstlük, başkalarına zarar vermemek gibi kuralları vardır. Tüketicilerin, kendilerini koruyan hukuk kurallarının olduğu ve bu hukuk kurallarının kendilerine hızlı ve masrafsız bir şekilde haklarını arayabilme olanağı sunduğu konusunda eğitilmeleri gerekir (Aslan, 2006).

Birleşmiş Milletler Tüketici Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 31. maddesine göre "Hükümetler ilgili halkın kültürel geleneklerini de göz önüne alarak, genel tüketici eğilim ve bilinçlendirme programlarının geliştirilmesini sağlamalı veya teşvik etmelidir. Bu gibi programların amacı, halkın kendi hak ve sorumluluklarının farkında olarak mal ve hizmetleri bilinçli bir şekilde seçebilmesi ve bu şekilde ayırım yapabilen tüketici olmalarına imkân sağlanmaktadır. Bu programların geliştirilmesinde gerek kırsal, gerekse kent kesimindeki düşük gelirli ve okuma yazma bilmeyen mağdur tüketicilere özel önem verilmelidir." TKHK'nin 20. maddesine göre "Tüketicinin eğitilmesi konusunda örgün ve yaygın eğitim kurumlarının ders programlarına, Milli Eğitim Bakanlığınca gerekli ilaveler yapılır. Tüketicinin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi için radyo ve televizyonlarda programlar düzenlenmesine ilişkin usul ve esaslar, Tüketici Konseyinin önerisi ile Bakanlıkça tespit ve ilan olunur".

Tüketici eğitimi, tüketicilerin hakları ve sorumlulukları konusunda bilinçlenmeleri için yapılan her türlü eğitime denir. Daha açık bir deyişle, hak sahibi oldukları durumlar, sorumlulukları, hak arama yolları ve zamanları, kendilerini koruyan yönetsel ve hukuksal düzenlemeler konusunda tüketicilerin eğitilmesidir. Bunun yanında, mal ve hizmetleri satın alma ve kullanma becerisini geliştirmek; üretim ve bölüşüm şartlarının sorgulanmasını sağlamak, bir bütün olarak çevre bilincini oluşturmak, üretimin olduğu gibi tüketimin de niteliğini belirleyen ekonomik ve toplumsal tercihlerde taraf olmak gibi konularda da tüketicilerin eğitilmesi gerekir (Türk Standartları Enstitüsü, 2002). Kayacık'a (2004) göre tüketici eğitimi, tüketicinin, sahip olduğu ekonomik ve kişisel kaynaklarını, istek ve gereksinimlerini karşılayacak biçimde değerlendirme yeteneği kazandıracak düşünce, anlayış ve bilgilenme süreci olarak tanımlanmaktadır. Babaoğlu ve Şener'e göre (2007) tüketici hakları eğitimi ile tüketicileri mallar hakkında mümkün olduğu kadar çok bilgi sahibi yapmak, malları ne zaman ve nereden satın alacakları konusunda uyarmak, malların kalitelerini nasıl saptayacakları ve fiyatları nasıl karşılaştıracaklarına ilişkin bilgileri vermek ve mallarla ilgili tahlil ve deney sonuçlarını onlara iletmek amaçlanmaktadır.

Tüketim ve tüketicilikle ilgili tutum, davranış ve görüşler yaşamın ilk yıllarında oluşmaktadır. Özel bir tüketici grubu olan çocuk tüketiciler, gelecekte ekonomiye yön verecek olan bireylerdir (Ersoy ve Sariabdullahoğlu, 2008). Çocukların, özellikle 11-16 yaşları arasındakilerin, markaları ve fiyatlandırma gibi pazar yeri kavramlarını anladıkları ve alışveriş deneyimlerinin daha çok geliştiği gözlenmektedir (John, 1999'dan akt. Ersoy ve Nazik, 2006). Her yaştan tüketicilerin hakları konusunda bilinçlenmeleri için halk eğitim merkezlerine, kitle iletişim araçlarına, tüketici hakları derneklerine ve diğer gönüllü tüketici örgütlerine önemli görevler düşmektedir (Beyazıt-Hayta, 2006). Ayrıca tüketicilerin internet ile uzaktan eğitim almaları da mümkündür (Sariabdullahoğlu, 2009). İlköğretim düzeyinden itibaren herkesin tüketici hakları konusunda bilinçlendirilmelerinde en önemli sorumluluklardan biri kuşkusuz okullara düşmektedir.

Birleşmiş Milletler Tüketici Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 32. maddesine göre "Tüketici eğitimi, müsait olduğunda öğrenim sisteminin temel müfredatının tercihan mevcut konuların bölünmez bir parçası haline getirilmelidir." Bildirge'ye göre, tüketici eğitim ve bilinçlendirme programları sağlık, beslenme, gıda kökenli hastalıkların ve gıdalara gereksiz katkı maddelerinin konulmasının önlenmesi, ürün tehlikeleri, ürünlerin etiketlenmesi, ilgili kanunlar, tazmin sağlanması

ve tüketicuyu korumak için teşkilatlar ve kuruluşlar, ölçüler ve ayarlar, fiyatlar, kalite, kredi şartları ve temel ihtiyaçların mevcudiyeti hakkında bilgiler, kirlilik ve çevre gibi önemli yönleri de kapsmalıdır (m. 33). Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 4822 sayılı kanun ile değişik 20. maddesinde de eğitim programında bu konuda düzenleme yapması için Milli Eğitim Bakanlığı'na görev verilmiştir.

Bu doğrultuda 2005 yılında kabul edilen ilköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler programlarında tüketici hakları ile ilgili kazanım ve becerilere de yer verilmiştir (MEB, 2011). Örneğin; ilköğretim Hayat Bilgisi Programı'nın (1., 2., 3. sınıflar) "Öğrencilere Kazandırılacak Beceriler" başlığı altında "Bilinçli Tüketici Olma" becerisi de yer almıştır. Bu beceri altında ise öğrencilerin "Elektrik, su vb. kaynakları tutumlu kullanma, tüketici olarak belli haklara sahip olduğunu kavrama, haklarını nasıl kullanacağını ve hakları ihlâl edildiğinde kime/nereye başvurabileceğini açıklama, reklâmlarla tüketici hakları arasında ilişki kurma, reklâmlar yoluyla isteklerinin nasıl yönlendirildiğinin farkında olma, tüketim yaparken bütçesine göre ihtiyaçlarına öncelik verme ve bilinçli tüketicinin ayırt edici özelliklerini belirleme ve uygulama" gibi becerileri geliştirmesi hedeflenmiştir. Yine Sosyal Bilgiler Programı'nın (4. sınıf) "Üretimden Tüketime" konulu dördüncü ünitesi altında öğrenciler "Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır" kazanımına yer verilmiştir.

Tüketici hakları eğitimi ile ilgili Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yaşanan güncel gelişmelerden biri, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü ile Tüketicuyu Koruma Derneği (TÜKODER) arasında, "Haklarımızı Biliyor muyuz ve Bilinçli Tüketici Kimdir?" adlı projenin uygulanmasına yönelik olarak 31.01.2011 tarihinde imzalanan işbirliği protokolüdür. Bu protokol ile TÜKODER'in, 2010-2011 Eğitim - Öğretim Yılı'nda, ilköğretim okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerine tüketici hakları konusunda eğitim vermesi ve bu öğretmenlerin görev yaptıkları okullarda öğrenim gören öğrencilerin tüketici hakları eğitimlerini sağlaması öngörülmüştür (TÜKODER, 2011).

Kişilerin tüketici hakları konusunda bilinç düzeyini ortaya koymak üzere yürütülmüş çeşitli araştırmalar vardır. Örneğin, Ersoy ve Arpacı'nın yürüttüğü (2003) ve ev kadımlarının tüketici hakları konusunda bilgi düzeyleri ile tüketim davranışlarını konu alan bir araştırmanın sonunda kadınların tüketici hakları konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığı saptanmıştır. Ersoy ve Nazik (2006) tarafından ergenlerde tüketicilik bilinci üzerine yürütülen bir araştırmada da, Ankara ilinin farklı sosyo-ekonomik bölgelerinde, ilköğretim 6., 7., 8. sınıflarda okuyan 12-14 yaşları arasındaki 316 öğrencinin tüketici eğitimi konularına ilişkin bilgi ve tutumları incelenmiş ve öğrencilerin cinsiyetlerine, aile gelirlerine, haftalık harçlık miktarlarına, anne ve babalarının öğrenim durumlarına göre öğrenciler arasında tüketici hakları konusunda önemli bilgi farkının olduğu bulunmuştur.

Ancak Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarının çocukları tüketici hakları konusunda eğitime yeterliği sorunu bugüne kadar hiçbir araştırmaya konu edilmemiştir.

### **Amaç**

Bu çalışmanın amacı, 2011-2012 Eğitim-Öğretim Yılı'nda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılarak okullara dağıtılan ilköğretim 1., 2. ve 3. sınıf Hayat Bilgisi (HB) öğrenci ders kitapları ile 4., 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler (SB) öğrenci ders kitaplarında tüketici hakları konusuna ne düzeyde yer verildiğini ortaya koymaktır.

### **YÖNTEM**

Tarama modelinde olan çalışmada "nitel" araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda bu yöntemlerin yanında veya bu yöntemlerle birlikte yazılı ve görsel materyaller üzerinde de çalışılır. "Doküman inceleme" de denilen bu yöntemde araştırılması hedeflenen konu hakkında bilgi içeren yazılı materyaller incelenir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu çalışmada 2011-2012 Eğitim Öğretim Yılı'nda ilköğretim okullarında okutulan 1., 2. ve 3. sınıf Hayat Bilgisi öğrenci ders kitapları ile 4., 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler öğrenci ders kitapları incelenmiştir.

## Verilerin Analizi

Çalışmada ilköğretim okullarında okutulan 1., 2. ve 3. sınıf Hayat Bilgisi öğrenci ders kitapları ile 4., 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler öğrenci ders kitaplarının tüm tema veya üniteleri “içerik analizi” yöntemiyle incelenmiştir. Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerinde, ders kitaplarındaki konuların pekiştirilmesi amacıyla yayımlanan öğrenci çalışma kitapları bu araştırma kapsamında değerlendirilmemiştir. İncelenen ders kitaplarının kimlik bilgileri Ek 1’de verilmiştir. Araştırmada analiz kategorisi “Tüketici Hakları” olarak belirlenmiştir. Bu analiz kategorisi kendi içinde “Tüketim Öncesindeki Haklar”, “Tüketim Sırasındaki Haklar” ve “Tüketim Sonrasındaki Haklar” olarak üç alt kategoriye ayrılmıştır. Araştırmada bu alt kategoriler, 1985 tarihli Birleşmiş Milletler Evrensel Tüketici Hakları Bildirgesi doğrultusunda, şu şekilde tanımlanmıştır:

### **Tüketim Öncesindeki Haklar:**

1. Tüketicilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması hakkı: Tüketicinin barınma, ısınma, aydınlanma, içecek ve kullanılacak su, haberleşme, ulaşım gibi hakların karşılanmasıdır.
2. Bilgi edinme hakkı: Mal ve hizmeti satın alırken doğru karar verebilmesinin sağlanması için tüketicinin gerekli bilgilere ulaşabilmesi ve zararlı, yanıltıcı reklamlardan, etiketlerden ve ambalajlardan korunmasıdır.
3. Eğitim hakkı: Tüketicinin mal ve hizmet tüketiminden doğan hak ve çıkarlarını koruyabilmesi, tüketici bilincine sahip olması için eğitim kurumlarında eğitilmesidir.
4. Temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakkı: Mal ve hizmet tüketimi öncesi haklarının korunabilmesi için tüketicilerin bir araya gelerek güç birliği oluşturması, hükümetlerin ekonomik ve siyasal politikalarında dikkate alınması ve kamu kurumlarında temsil edilebilmesidir.

### **Tüketim Sırasındaki Haklar:**

1. Sağlık ve güvenlik hakkı: Satışa sunulan her türlü mal ve hizmetin tüketici yaşamı ve sağlığı açısından kullanıcıya zarar vermeyecek durumda olmasıdır.
2. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı: Sağlık koşullarına uygun bir çevrenin oluşumunda doğal kaynakların doğru kullanılması, çevrenin korunması, temiz ve sağlıklı bir şekilde gelecek nesillere bırakılmasıdır.
3. Seçme hakkı: Tüketicinin çeşitli mal ve hizmetlere istediği zaman ulaşabilmesi ve tüketiciye uygun kalite ve fiyatlarda mal ve hizmetlerin sunulmasıdır.
4. Ekonomik çıkarların korunması hakkı: Tüketicinin karşılaştırma olanağı verecek çeşitte mal ve hizmetin en uygun fiyattan; fiş, fatura ve garanti belgesi ile sunulmasıdır.
5. Temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakkı: Tüketim sırasındaki haklarının korunabilmesi için tüketicilerin bir araya gelerek güç birliği oluşturması, hükümetlerin ekonomik ve siyasal politikalarında dikkate alınması ve kamu kurumlarında temsil edilebilmesidir.

### **Tüketim Sonrasındaki Haklar:**

1. Zararların giderilmesi hakkı: Satın alınan mal veya hizmetten dolayı tüketicinin uğramış olduğu zararın giderilmesi ve o mal veya hizmetin yeniden tüketiciye ulaştırılmasıdır.
2. Temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakkı: Tüketim sonrasındaki haklarının korunabilmesi ve mağduriyetlerinin giderilmesi için tüketicilerin bir araya gelerek güç birliği oluşturması, hükümetlerin ekonomik ve siyasal politikalarında dikkate alınması ve kamu kurumlarında temsil edilebilmesidir.

Çalışmada bağlam birimi olarak cümle seçilmiş ve alt kategorilerin her bir cümlede ne sıklıkla geçtiği saptanmıştır. Sayma işlemi yapılırken hem açık içerik hem de gizli içerik göz önüne alınmıştır. Daha açık bir deyişle, her bir cümle içindeki, alt kategorilere karşılık gelen sözcükler, belirtilen alt kategorileri açıklayan ifadeler ya da doğrudan anlamı veren cümleler sayılmıştır. Cümledeki her konunun ağırlığı bir puan olarak değerlendirilmiştir. Alt kategorileri oluşturma, tanımlama ve kodlama işlemi araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Çalışmanın geçerliğini sağlamak için ise analiz uygulanan kitaplardan örneklem alınmamış tüm kitaplar hiçbir bölüm çıkarılmadan (içindekiler, kaynakça ve sözlük kısımları hariç) incelemeye alınmıştır. Böylece geçerliğin ön koşulu olan ölçme aracının ölçmesi gereken özelliği gerçekten ölçtüğü ve çalışmanın geçerliğinin sağlandığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak için rastlantısal olarak seçilen iki ders kitabındaki (HB3, SB6) tüm alt kategoriler çalışmanın araştırmacıları tarafından farklı zamanlarda tekrar kodlanmıştır. Her iki kitabın araştırmacılar tarafından kodlanma sonuçları karşılaştırıldığında, ortalama %97.5'lik bir görüş birliğine ulaşıldığı saptanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği için kodlayanlar arasında en az %70'lik bir görüş birliği gereklidir (Hall Vance ve Van Houten, 1983). Bu çalışmada bu rakamın üstüne çıktığı için ders kitaplarındaki kategorilerin güvenilir bir şekilde ölçüldüğü sonucuna varılmıştır.

Verilerin analizinde frekans ve yüzde kullanılmıştır.

## BULGULAR

Bu çalışma kapsamında incelenen Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında tüketici haklarının alt kategorilerine yer verilme düzeyi tüm ders kitapları için ayrı ayrı çözümlenmiştir. Tablo 1'e göre Hayat Bilgisi ders kitaplarında tüketici hakları ile ilgili anlatımlara en fazla ve birbirine çok yakın oranlarda HB2 (%47.5) ve HB3 (%47.0) ders kitaplarında yer verildiği dikkati çekmektedir. Hayat Bilgisi ders kitaplarında en fazla "Tüketim Öncesindeki Haklar" ile ilgili anlatımlara yer verilmiştir (Tablo 1).

**Tablo 1.** Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Tüketici Haklarına İlişkin Anlatımların Alt Kategorilere Dağılımı

Ders Kitapları	Tüketici Hakları			Toplam f(%)
	Tüketim Öncesindeki Haklar f	Tüketim Sırasındaki Haklar f	Tüketim Sonrasındaki Haklar f	
<b>HB1</b>	-	10	-	<b>10(5.5)</b>
<b>HB2</b>	57	25	3	<b>85(47.0)</b>
<b>HB3</b>	32	24	30	<b>86(47.5)</b>
<b>Toplam f(%)</b>	<b>89(49.2)</b>	<b>59(32.6)</b>	<b>33(18.2)</b>	<b>181(100)</b>

Tablo 2'ye göre tüketici hakları ile ilgili anlatımların en fazla SB4 (%56.3) ders kitabında olduğu görülmüştür. Bunu SB6 (%26.2) ders kitabı izlemektedir. Sosyal Bilgiler ders kitapları içinde tüketici hakları ile ilgili anlatımlara en az SB7 (%9.4) ve SB5 (%8.1) ders kitaplarında yer verilmiştir. Sosyal Bilgiler ders kitaplarında en fazla "Tüketim Sırasındaki Haklar" ile ilgili anlatımların yer aldığı dikkati çekmektedir (Tablo 2).

**Tablo 2.** Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Tüketici Haklarına İlişkin Anlatımların Alt Kategorilere Dağılımı

Ders Kitapları	Tüketici Hakları			Toplam f(%)
	Tüketim Öncesindeki Haklar f	Tüketim Sırasındaki Haklar f	Tüketim Sonrasındaki Haklar f	
<b>SB4</b>	124	257	87	<b>468(56.3)</b>
<b>SB5</b>	10	55	2	<b>67(8.1)</b>
<b>SB6</b>	43	113	62	<b>218(26.2)</b>
<b>SB7</b>	4	63	11	<b>78(9.4)</b>
<b>Toplam f(%)</b>	<b>181(21.8)</b>	<b>488(58.7)</b>	<b>162(19.5)</b>	<b>831(100)</b>

Tablo 3'e göre incelenen tüm ders kitaplarına topluca bakıldığında tüketicilerin "Tüketim Sırasındaki Hakları" ile ilgili anlatımlara (%54.0) en fazla yer verildiği görülmektedir. Bunu, "Tüketim Öncesindeki Haklar" ile ilgili anlatımlar (%26.7) izlemektedir. Kitaplarda en az "Tüketim Sonrasındaki Haklar" ile ilgili anlatımlara (%19.3) yer verilmiştir (Tablo 3).

**Tablo 3.** Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Tüketici Haklarına İlişkin Anlatımların Alt Kategorilere Genel Dağılımı

Ders Kitapları	Tüketici Hakları		
	Tüketim Öncesindeki Haklar f	Tüketim Sırasındaki Haklar f	Tüketim Sonrasındaki Haklar f
<b>HB Toplam</b>	<b>89</b>	<b>59</b>	<b>33</b>
<b>SB Toplam</b>	<b>181</b>	<b>488</b>	<b>162</b>
<b>Genel Toplam f(%)</b>	<b>270(26,7)</b>	<b>547(54,0)</b>	<b>195(19,3)</b>

Aşağıda ilköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında tüketici haklarına yer verilme durumu, "Tüketim Öncesindeki Haklar", "Tüketim Sırasındaki Haklar" ve "Tüketim Sonrasındaki Haklar" olmak üzere üç alt başlık çerçevesinde ele alınmıştır.

### **Tüketim Öncesindeki Haklarla İlgili Bulgular**

Tüm ders kitaplarında, tüm haklar içinde tüketicilerin tüketim öncesindeki hakları ile ilgili anlatımların ikinci sırada olduğu görülür (%26.7). Hayat Bilgisi kitaplarında tüketim öncesindeki haklar ile ilgili anlatımlara ilk sırada (%49.2) yer verilirken, Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bu hak ile ilgili anlatımlar ikinci sırada (%21.8) yer almıştır. Tüketim öncesi haklar ile ilgili anlatımlara Hayat Bilgisi ders kitapları içinde en fazla HB2 ders kitabında (f: 57), Sosyal Bilgiler ders kitapları içinde de en fazla SB4 ders kitabında (f: 124) yer verilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3). Tüm kitaplarda tüketicilerin tüketim öncesinde sahip oldukları haklar; temel ihtiyaçların karşılanması, bilgi edinme, eğitim ve temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakları bağlamında değerlendirilmiştir.



Kitaplarda geçen aşağıdaki anlatımlar, kişilerin tüketim öncesindeki haklarından “Temel ihtiyaçlarının karşılanması” hakkına ilişkin örneklerdir:

- *İnsanlar neden barınmaya ihtiyaç duyarlar?*” (HB3, s. 74)
- *Yaşamınızı sürdürmek için karşılamamız gereken zorunlu ihtiyaçlarınız nelerdir?* (SB4, s. 83)
- *Yerleşme hakkı Anayasamızda güvence altına alınmıştır. Herkes ev sahibi olabilir istediği yere yerleşebilir.* (SB6, s. 22)

Aşağıda verilen anlatımlar kitaplarda geçen tüketicilerin “Bilgi edinme” hakkına örnek olarak verilebilir:

- *(Reklamları izleyen çocuk) Bunu yersem çok güçlü olurmuşum.* (HB3, s. 106)
- *Ali izlediği reklam filminden olumlu mu, olumsuz mu etkilenmiştir?* (HB3, s. 106)
- *Bu marketi kaliteli ve ucuz ürün sattığı için tercih ediyorlardı.*” (SB4, s. 90)
- *Reklamlar, bir ürünün benzerleri arasında daha çok tercih edilmesi için yapılır.* (SB4, s. 99)
- *Kaliteli ürünler, doğru tanıtımlarla karlı bir pazar oluşturur.* (SB4, s. 99)
- *Satışa sunulan otomobillerin tanıtımı için reklam hazırlanır.* (SB4, s. 99)
- *Meyve suyu paketinin üzerindeki üretim ve son kullanma tarihlerine dikkat ettiniz mi?* (SB4, s. 92)

Tüketicilerin “Eğitim” hakkına da aşağıdaki anlatımlar örnek olarak verilebilir:

- *Alışveriş yaparken nelere dikkat ediyorsunuz?* (HB2, s. 52)
- *Evdeki kaynakları tasarruflu kullanmak için yapılması gerekenler nelerdir?* (HB2, s. 119)
- *Bilinçli bir tüketici miyiz?”* (SB4, s. 83)
- *Bir ürünün üzerinde TSE damgası olması neden önemlidir?* (SB4, s. 91)
- *İsrafın ülke ekonomisine zararları nelerdir?* (SB5, s. 96)
- *Ülke ekonomisine katkı sağlamak için ne gibi tasarruf önlemleri alınabilir?* (SB5, s. 96)
- *Yoğurdun dünyadaki tüketiminin hızlı artışında besin değeri kadar sağlığı koruyucu ve hastalıkları iyileştirici özelliklerinin de büyük rolü vardır.* (SB6, s. 104)

Tüketicilerin tüketim öncesinde de sahip olmaları gereken “Temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma” hakkına ders kitaplarında geçen aşağıdaki anlatımlar örnek olarak verilebilir:

- *Tema, Çekül gibi bazı sivil toplum kuruluşları insanları tasarruflu olmaya yönlendirir.* (SB5, s. 133)
- *Sorun ve şikâyetlerinizi dilekçe yazarak çözüm aramanın etkili bir vatandaşlık örneği olup olmadığını tartışınız.* (SB6, s. 23)
- *...Esnaf teşkilatı başkan yardımcısına gider.* (SB7, s. 132)

### **Tüketim Sırasındaki Haklarla İlgili Bulgular**

Tüm ders kitaplarında, tüketim öncesi, sırası ve sonrası haklar birlikte değerlendirildiğinde tüketicilerin tüketim sırasındaki hakları ile ilgili anlatımların ilk sırada olduğu görülür (%54.0). Hayat Bilgisi kitaplarında tüketim sırasındaki haklar ile ilgili anlatımlara ikinci sırada yer verilirken (%32.6), Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bu hak ile ilgili anlatımlar ilk sırada (%58.7) yer almıştır. Tüketim sırasındaki haklar ile ilgili anlatımlara Hayat Bilgisi ders kitapları içinde en fazla ve birbirine çok yakın bir şekilde HB2 (f: 25) ve HB3 (f: 24) ders kitaplarında, sosyal bilgiler ders kitapları içinde de yine en çok SB4 ders kitabında (f: 257) yer verilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3). Tüm kitaplarda tüketicilerin tüketim sırasında sahip oldukları haklar; sağlık ve güvenlik hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, seçme hakkı, ekonomik çıkarların korunması hakkı, temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakları bağlamında değerlendirilmiştir.

Kitaplarda geçen aşağıdaki anlatımlar, kişilerin tüketim sırasındaki haklarından “Sağlık ve güvenlik” hakkına ilişkin örneklerdir:

- Bize düşen sağlam mal üretmek ve üretilen bu mallara Türk milleti olarak sahip çıkmaktır.* (HB1, s. 111)
- *Sentetik maddelerden yapılmış ürünler yerine doğal ürünlerden yapılmış olanları kullanın.* (SB7, s. 173)

Tüketicilerin “Sağlıklı bir çevrede yaşama” hakkına aşağıdaki anlatımlar örnek olarak verilebilir:

- *Bilgisayarı kullanmadığım zamanlarda kapatıyorum.* (HB2, s. 116)
- *Yeşil çevre için ağaç dikelim.* (HB3, s. 64)
- *Çevremizi temiz tutmak için neler yapıyorsunuz?* (HB3, s. 189)
- *Su hayattır. Lütfen boşa tüketmeyin.* (SB4, s. 87)
- *Canlıların gelecekte de sağlıklı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri için doğal çevrenin korunması gerekir.* (SB5, s. 71)
- *Çevre kirliliğini önlemek ve insanların doğaya verdikleri zararları azaltmak için neler yapabiliriz?* (SB5, s. 71)
- *Ambalaj malzemesi olarak geri dönüşüm olan cam ve kâğıttan yapılanları kullanın*” (SB7, s. 173)
- *Yaşamın sürekliliği için en temel gereksinim tatlı sudur. Bundan dolayı tatlı suyu kirleten her türlü kimyasal maddeyi kullanmayın.* (SB7, s. 173)
- *Son kullanma tarihi geçen ilaçları çöpe atmayın.* (SB7, s. 173)
- *Tuzla’da 200 varil toksit atık bulunmasını bir “skandal” olarak değerlendiren kanal “her yıl 10 milyon turistin ziyaret ettiği Bodrum’da bile, denizlere tonlarca kanalizasyon atığı bırakıldığını belitti.* (SB7, s. 151)

Aşağıda verilen anlatımlar kitaplarda geçen tüketicilerin “Seçme” hakkına örnek olarak verilebilir:

- *Annesi ve babası yeni bir makine almayı düşünürler. Bunun için fiyat araştırması yaparlar.* (HB2, s.119)
- *Alacağı malın sağlam olup olmadığına dikkat eder.* (HB2, s. 52)
- *Kullandığımız ürünlerin etiketlerini incelediğimizde bazılarının ülkemiz dışında üretildiğini görüyoruz.* (SB5, s. 170)
- *Bu bölümde görevli kişi paketin üzerine fiyat etiketini yapıştırdı.* (SB4, s. 90)

Kitaplarda geçen aşağıdaki anlatımlar, kişilerin tüketim sırasındaki haklarından “Ekonomik çıkarların korunması” hakkına birer örnektir:

- *...Enerji Tasarrufu Haftası olarak kutluyoruz.* (HB1, s. 112)
- *“Okul çantasında indirim varmış. Alalım mı baba?”* (HB2, s. 52)
- *Suyu ihtiyacım kadar kullanırım.* (HB2, s.53)
- *Garanti belgesi niçin gereklidir?* (SB4, s. 93)
- *Satın aldığımız ürünün fiş veya faturasını almak en başta gelen sorumluluklarımızdandır.* (SB4, s. 93)
- *Alışverişten sonra fiş, fatura almalıyız.* (SB4, s. 102)
- *Satın aldığımız ürünler için garanti belgesi istemeliyiz.* (SB4, s. 102)
- *Ayran kalitesinin tescillenmesi için TSE belgesi yanında ISO 9002 kalite belgesine sahip olmam gerektiğine inanıyorum.* (SB6, s. 105)
- *Yapılan açıklamada dilekçe, vergi fişi veya garanti belgesi gibi belgelerle yapılan başvuruların tüketici lehine sonuçlandığı bildirildi.* (SB6, s. 20)

Tüketicilerin tüketim sırasında da sahip olmaları gereken “Temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma” hakkına ders kitaplarında geçen aşağıdaki anlatımlar örnek olarak verilebilir:

- *Haksızlığa uğrayan insanlar birleşerek haklarını alma savaşı vermişlerdir.* (HB3, s. 189)
- *Tema öğrencileri bilgilendiriyor. Toprak yoksa ekmek de yok.* (SB5, s. 138)
- *Tüketici derneğine yaklaşık 5000 kişinin başvurduğu açıklandı.* (SB6, s. 20)

### **Tüketim Sonrasındaki Haklarla İlgili Bulgular**

Tüketici hakları topluca değerlendirildiğinde, tüm ders kitaplarında, tüketicilerin tüketim sonrasındaki hakları ile ilgili anlatımlara en az yer verildiği görülür (%19.3). Hem Hayat Bilgisi (%18.2) hem de Sosyal Bilgiler (%19.5) ders kitaplarında bu hak ile ilgili anlatımlar son sırada yer almıştır. Tüketim sonrasındaki haklar ile ilgili anlatımlara Hayat Bilgisi ders kitapları içinde en fazla HB3 (f: 30) ders kitabında, Sosyal Bilgiler ders kitapları içinde de yine SB4 ders kitabında (f: 257) yer verilmiştir (Tablo 2 ve Tablo 3). Tüm kitaplarda tüketicilerin tüketim sırasında sahip oldukları haklar; zararların giderilmesi hakkı ile temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakkı bağlamında değerlendirilmiştir.

Kitaplarda geçen aşağıdaki anlatımlar, kişilerin tüketim sonrasında sahip oldukları haklardan “Zararların giderilmesi” hakkına örnek olarak verilebilir:

- *Bunun son kullanım tarihi geçmiş, iade etmek istiyorum.* (HB2, s. 52)
- *Yeni aldığınız okul çantasının fermuarının bozuk olduğunu fark ettiniz. Bu durumda ne yaparsınız?* (HB3, s. 48)
- *Talimata uymadınız ve ürününüz bozuldu. Sizce ürünü değiştirme hakkına sahip misiniz?* (SB4, s. 93)
- *Herhangi bir sorun yaşarsa da botunun yenisiyle değiştirileceğini belirtti.* (SB4, s. 92)
- *Fransa ve Almanya’dan da sipariş aldıklarını ifade eden Serhan Bey iade ve değiştirme imkânını da sağladıklarını söyledi.* (SB5, s. 174)
- *Hakkını aradı ödülü kazandı.* (SB6, s. 23)
- *Bir süre sonra pabucun dikişleri sökülmeye başlar. Ayşe Hatun, pabucu aldığı gibi şehrin kethüdasına (Esnaf Teşkilatı Başkan Yardımcısına) gider. Hep birlikte Hasan Usta’nın dükkânına giderler. Kethüda Hasan Usta’yı uyarır. Ayşe Hatun’un oğluna yeni pabuç giydirilir. Kethüda eski pabucu dama atar ve Usta’nın peştamalını da kapısına asar.* (SB7, s. 132)

Tüketicilerin tüketim öncesi ve sırasında sahip oldukları gibi tüketim sonrasında da sahip olmaları gereken “Temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma” hakkına ders kitaplarında geçen aşağıdaki anlatımlar örnek olarak verilebilir:

- *Satın aldığımız malla veya hizmetle ilgili olarak satıcılarla aramızda sorun çıkabilir. Bu sorunları çözmek için Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri’ne veya tüketici sorunlarına bakmakla görevli mahkemelere başvurabiliriz.* (HB3, s. 49)
- *Karşılaştığımız sorunlara hak ve özgürlükler temelinde çözüm bulabilmek için hangi kurumlara başvurabiliriz?* (SB6, s. 23)
- *Tüketici ihlalleri için “Tüketici Mahkemeleri”, “Tüketici Hakları Derneği” ...* (SB6, s. 23)

## TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüketim, uzun yıllar temel veya yaşamsal ihtiyaçların giderilmesinde bir araç olarak görülmüştür. Zaman içinde sadece zorunlu ihtiyaçları değil, çağdaşça yaşamın gereklerini de karşılamak için yapılan bir faaliyet şekline dönüşmüştür. Günümüzde ise zorunlu olmamakla birlikte yapılan alışverişler, “tüketmek için tüketme” eğilimine dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, tüketim, temel ihtiyaçların giderilmesinde bir araç olmaktan çıkarak başlı başına bir amaç olmuştur. Bu yüzden, günümüz toplumuna “tüketim toplumu” da denilmesi şaşırtıcı değildir (Aslan, 2006).

İşte tüketimdeki bu hızlı ve sınır tanımaz artış yüzünden, çocukları küçük yaşlardan başlayarak hem ailede hem de okulda bilinçli bir tüketici olma konusunda eğitmek önem taşımaktadır. Tüketici hakları eğitimi, insan hakları ve vatandaşlık eğitiminin kapsamında yer alır. Genel anlamda düşünüldüğünde herkeste, örgün eğitim kapsamında düşünüldüğünde ise tüm öğrencilerde, bir “insan ve vatandaş” olarak kişilerin sahip oldukları haklarını bilme, kullanma, koruma ve geliştirme bilinci ile aynı haklara başkalarının da sahip olduğu gerçeğinden hareketle, diğer kişilerin haklarına saygı duyma sorumluluğunu geliştirmek amacı ile verilen eğitime “insan hakları ve vatandaşlık eğitimi” denir (Karaman-Kepeneci, 2008). Tüm öğrencilere bilinçli bir tüketici olmak, diğer bir deyişle tüketici olarak haklarını bilme, kullanma, koruma ve geliştirme bilincini oluşturmak üzere uygun içerik, yöntem ve materyaller ile verilen eğitim de “tüketici hakları eğitimi” olarak adlandırılabilir. Tüketici hakları eğitimi başta insan hakları ve vatandaşlık dersleri olmak üzere birçok dersin içinde verilebilir. Nitekim ilköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler programlarının tüketici haklarını da göz önünde bulundurularak hazırlandığı bilinmektedir. Diğer bir deyişle, ilköğretim Hayat Bilgisi Programı (1., 2., 3. sınıflar) ile Sosyal Bilgiler Programı’nda (4. sınıf) tüketici hakları ile ilgili beceri ve kazanımlara yer verildiği görülmektedir (MEB, 2011).

Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında tüketici hakları konusuna yer verilme düzeyini ortaya koymak üzere yürütülen bu çalışma sonunda dikkati çeken ilk nokta, ders

programlarına paralel olarak hazırlanan tüm Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında, tüketici hakları konusuna, birbirine yakın oranlarda olmasa bile, yer verilmiş olmasıdır. Özellikle Sosyal Bilgiler 4. Sınıf ders kitabında tüketici hakları ile ilgili birçok anlatımın olduğu ve bu ders kitabının tüketici hakları eğitimi açısından önemli bir araç olduğu söylenebilir.

İncelenen tüm ders kitaplarında tüketici haklarının tüm alt kategorilerine (HB1 hariç) ilişkin anlatımlara yer verildiği görülmekle birlikte, en çok tüketicilerin tüketim sırasındaki hakları ile ilgili anlatımların olduğu görülmektedir. Bu durum büyük ölçüde tüketim sırasındaki haklar tanımında yer alan “Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı” ile ilgili anlatımların ders kitaplarında sıkça tekrarlanmasına bağlanabilir. Kısacası, çevre hakkı ile ilgili anlatımların çokluğunun, tüketim sırasındaki haklar alt kategorisinin kitaplardaki geçme sıklığını artırdığı ileri sürülebilir.

Özetle, başta SB4 ders kitabı olmak üzere incelenen tüm ders kitaplarının tüketici hakları eğitimi için iyi birer uyarıcı olduğu söylenebilir. Ancak Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında tüketicilerin “Tüketim Sonrasındaki Hakları” ile ilgili anlatımlara en az düzeyde yer verilmiş olması nedeniyle, ders kitaplarında bu konuya da değinen anlatımlara ağırlık verilmesi önerilebilir. Çünkü tüketim sonrasındaki haklar daha çok tüketicilerin mağduriyetlerini gidermeye dönük haklardır ve öğrencilerin ders kitapları aracılığıyla bu konuya daha duyarlı hale getirilmesi yerinde olacaktır.

Son olarak, çocukların tüketici hakları konusundaki eğitimlerinde ailenin de önemi büyüktür. Derslerin ve ders kitaplarının yanında, ailelerin çocuklarını bilinçli tüketici olma veya tüketici hakları alanında eğitime konusundaki sorumluluklarını yerine getirme düzeyini ortaya koyan araştırmaların yapılması, öğretmen ve öğrencilerin tüketici haklarına ilişkin görüşlerinin alınması önerilebilir.

## KAYNAKÇA

- Ankara Barosu Başkanlığı ve Tüketici Haklarını Koruma ve Rekabet Hukuku Komisyonu (2000). *Tüketici Hukuku*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Aslan, İ. Y. (2006). *Tüketici Hukuku*, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Atamer, Y. M. (2006). “Tüketici Hukukunun Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Tüketicilerin Korunması Semineri* (Ed: E. Ceylan), Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları.
- Babaoğul M. ve Şener, A. (2007). *Tüketici Yazıları-I*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tüketici Pazar Araştırma Danışma Test ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Bayazıt Hayta, A. (2006). “Tüketici Haklarının Tüketici Eğitimindeki Rolü”, GÜ, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 239-250.
- Cengiz, E. (2007). *Tüketicinin Korunması*, Ankara: Beta Yayınları.
- Ersoy, Y. ve Arpacı, F. (2003). “Halk Eğitimi Merkezi Kurslarına Devam Eden Ev Kadınlarının Tüketici Hakları Konusunda Bilgi Düzeyleri ve Tüketim Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, *Milli Eğitim Dergisi*, 157, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/157/ersoy.htm> adresinden 21.10.2011 tarihinde indirilmiştir.
- Ersoy, S. ve Nazik, M. H. (2006). “Ergenlerde Tüketicilik Bilinç Düzeyi Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 313-329.
- Ersoy A. F. ve Sariabdulloğlu, A. (2008). “Türk Ailesinde Çocuk ve Tüketim”. *Gazi Üniversitesi, Açık Arşiv*, <http://www.acikarsiv.gazi.edu.tr/index.php?menu=2&secim=10&YayinBIK=825> adresinden 21.10.2011 tarihinde indirilmiştir.
- Hall Vance, R. ve Van Houten, R. (1983). *Managing Behavior, Behavior Modification: The Measurement of Behavior*, Austin: Pro-ed.
- İlhan, C. (2006). *Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun Şerh*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Karaman-Kepenekci, Y. (2008) *Eğitimcileri İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık*, Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Kayacık, Ö. (2004). “Temel Tüketici Hakları Işığında Tüketicinin Korunması”, *Türk Hukuk Sitesi*, [http://www.turkhukuksitesi.com/makale\\_157.htm](http://www.turkhukuksitesi.com/makale_157.htm) adresinden 21.10.2011 tarihinde indirilmiştir.

- Milli Eğitim Bakanlığı (2011). *İlköğretim Programı*, <http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx> adresinden 21.10.2011 tarihinde indirilmiştir.
- Sarıabdullohoğlu, A. (2009). İnternet ile Eğitim: Tüketici Eğitimi Modeli, *Journal of Qafqaz University*, 26, 124-136.
- TÜKODER (2011). Haklarımızı Biliyor muyuz ve Bilinçli Tüketici Kimdir? Eğitimi Projesi, <http://www.tukoder.org> adresinden 21.10.2011 tarihinde indirilmiştir.
- Türk Standartları Enstitüsü (2002). *Tüketici Bülteni*, S.14(171), <http://www.tupadem.hacettepe.edu.tr/evrensel tuketicihaklari.php> adresinden 21.10.2011 tarihinde indirilmiştir.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

### **EK 1**

1. Hayat Bilgisi 1 (Hatice Dalkılıç, Necla Gölge)
2. Hayat Bilgisi 2 (Aziz Özdemir, Fatma Çınar)
3. Hayat Bilgisi (Emine Özel Eren, Nur Cennet Doğan)
4. Sosyal Bilgiler 4 (Miyase Koyuncu, Özgül Dağ, Emine Koçak, Tuğrul Yıldırım, Mehmet Ünal)
5. Sosyal Bilgiler 5 (Samettin Başol, Fatma Ünal, Hikmet Azer, Abdullah Yıldız, Ömer Faruk Evirgen)
6. Sosyal Bilgiler 6 (Emine Genç, Mecit Mümin Polat, Samettin Başol, Niyazi Kaya, Hikmet Azer, Sevil Gökçe, Miyase Koyuncu, Abdulcelil Gök, Abdullah Yıldız, Dilek Yılmaz, Adem Özcan)
7. Sosyal Bilgiler 7 (Mecit Mümin Polat, Niyazi Kaya, Miyase Koyuncu, Adem Özcan)